

LIBURVAK

“Txillardegi” (Jose Luis Alvarez Enparantza). PERU LEARTZAKO. Itxaropena Argitaldaria, Zarautz'en, 1960.

Kopeta eder eta ausartarekin agertu da liburu-dendetan Txillardegiren bigarren liburua: gorria eta beltza, nere adiñekoek ongi ezagutzen dituzten bi banderaren koloreak, ari dira deadarka bere azalean, xuritasun-tanto batzuen bidez alaituak, egia esan. Badirudi eztela Yosuk egin duen azala mamiaren estalkia, liburuaren barrenak salatzen dituen mintz argala baizik.

Txillardegiren idazlanei arreta pixkaren bat opa dienak badaki —eta euskal-irakurle gutxi dira nik uste orrenbestetaraino eldu eztirenak— eztela itz ozen eta esaera apaiñen adiskidea, biotz-erraietatik dariola mintza-bearra. Bere idazlanak beti izan dira giar, zorrotz eta trinkoak, eta oraingo liburua ezta gutxiago. Are trinkoagoa eta izkutuagoa deritzat nik beintzat. Daraman itzaurreak berak eztu agian bear adiña argitzen orren esan-nai sakona.

Zenbait aldetatik bakarrik begiratuko diot emen, neri eta aldizkari oni —nere iritzi apalez— dagokigun aldeetatik. Eta alaz guztiz ere gaingiroki begiratu bearko. Elirake berealakoan agortuko ez aituko ori irakurtzeak sortzen dituen gogoetak eta barren-mugidak.

Auxe esango dut aurrenik, neretzat argi eta garbi dagoen ezkerro: bizirola auzin nau, besteri besterik iruditzen bazaio ere, liburu ori euskeraz idatzia ikusteak, bizi-bizirik dugulako seiñalea baita. Bizirik badago, gaurkoa bada, egungo eguneko arazoak, gogoetak, kezkek eta naigabeak bear ditu adierazi; gaurko edertasunez jantzi nai badu, gaurko lokatzetan bearko du zikindu. Amets zoroa litzake

pakezko Arkadia miragarri bateko izkuntza errugabea bezala gure mendean iraun dezakeanik sinestea.

Eskerrak zor dizkiogu Txillardegí'ri bigarrenkoz axaleko itxurakeriei dien lotsa eskasarengatik. Oñetako lur au ikara dabilkigu eta eztira oraindik ixildu dardara berrien aitzin-gidari datozen trumoiots illunak. Etorkizunaren berri jakin nai genduke eta, etorkizunari antzemango badiogu, gu baiño gazteagoek gogoan zer darabilten igerri egin bear.

Igerri esan dut eta enaiz oker mintzatu. Orixe baita nabari gure artean, ezer nabari bada: amabost urteren gora-beerak ireki duen osiña. Neri beintzat, egia aitortu bear badut, gaitzago zait sarritan oraingo idazki franko barrentzea amaboskarren mendeko kanta zaarrak baiño. Ongi etorria merezi du, beraz, Txillardegí'k, geiegizko estalkirik gabe mintzatu oi den ezkerok. Bere buruz ari da, baiña berekin dakar noski, alaz ere, bere gizaldiaren zantzua.

Novela-antzekoa izan zen, guztiok dakigunez, Txillardegí'ren leen liburua: *Leturia'ren egunkari ezkutua*. Neronek ipiñi nion itzaurrea, giro berrien seiñalagarri iruditu zitzaidalako. Eta novela-antzekoa da *Peru Leartza'ko* au ere. Aita baten seme izanik, badute elkarren eitea, baiña eztira berdiñak, ezta alderatzeko ere. Ikus dezagun zertan.

Liburu batean eta bestean eztago, ongi begiratu ezkerok, bi lagun besterik: Leturia eta Peru. Laiño ezerezak dira orien ingurukoak. Bata eta bestea, gaiñera, eziñegonak, edo obeto esan larrimiñak, darabiltza. Uste dute biek eztuten zerbait izateak egarri ori berdinduko liekela, eta eztie berdintzen. Amets zuten itxuraz ase ondoren asten baitzaie ziñetako egarria.

Goazen orain bata bestearengandik bereiztera. "Zanpatuta zeukan Leturia —irakurtzen dugu azken liburuaren itzaurrean— "aukeratu-bear" aren larritasunak. Bide bat autatu arte, etsita dabil Leturia; eta autatu ta gero ere, etsiago. Gidari dituen absolutuak ezpaitzaizkio sasi-absolutuak baizik. Orregatik, naiz-ta ezaguerarik argitsuenean aukeratuta ere, lokatzean finkatzen dugu oñarria, eta bere gaiñean eraikitzen dugun guzia bereala erortzen zaigu auts biurtuta." Eta azkenean, eriotzako orduan, salbatua ikusten dugu Leturia "badarikere suz bezala", beñola Leizarraga'k itzuli zuenez: "Alperrik dugu dana, dio Leturia'k: ezin diteke ezer absoluturik aurki; gure inguruan topatu dugunak zearo kutsatzen gaitu. Guk ez ditugu ez arazoak ez elburuak aukeratzen, baiñan bai berak gu... Beraz, aukeratzeko gauza ez geran ezkerok, obe dugu geren burua eskeiñi ("zakurra'k bere nagusiari legez") eta geure inguruan toka zaizkigunak maitatu. Auxe da, gaiñera, bidezkoena".

Leturia'k, bada, tentazio eder bat ezagutu zuen; maitasuna. Maitasun lurtarra, ez aingeruzkoa, arimaz eta gorputzez oratua, baiña egillearen eta irakurlearen biotza batera esku leunez ukitu duen maitasuna ala ere. Eta eriotzak arrapatzen duenean, arkitu berriak ditu elburu baliozkoagoak urrikian, urkoaren eta sorterriaren maitasunean, bere buruari uko egitean. Egia da ez gerala oso fio, ezta egillea bera ere, ez ote litzaizkiokean elburu eder oriek berak auts eta uts biurtuko, leengoen antzera, baiña obra onez utsik bezain asmo onez beterik iltzen zaigun ezkeru, eztago zalantzan geiago egoterik.

Peru'k, iñolaz ere, beste ariko ezpala dirudi edo gutxienez bein-izat ukamen-bidean aurrerago joana. Bion kezka ere ezta berdiña: "lehenekoan aukeratu-bearra ba zan larrimiñaren iturria —dio itz-aurreak—, oraingo ontan igarokortasunaren oiñazeak erdibitzen du Leartza'ren biotza".

Aren barrengo berri egilleak daki, iñork jakitekotan, eta ezin esan kanpo-aldea besterik eztakusan irakurleak beste orrenbeste ikusten ote duen. Asteko

Parcus deorum cultor et infrequens

ageri zaigu burutik burura eta eztira zearo *parcus* eta *infrequens* or ipiñi bear genituzkean itzak. Leturia'k ongi ezagutu zuen neskatxa batenganako maitasun berorik ere etzaio ernatzen. Aragizko jolasetara iraultzen da geienaz iñoiz edo bein, gogo gaiztoz bezala, eta eztirudi azken-aldian onetarako ere kemenik arkitzen duenik gizarajoak.

Gaiñerako gora-beerak, gain-aldekoak beintzat, laburkiro konta ditezke. Eztago gustora lantegian, bereak eta bost maiz aski —eta bada zergatik— esaten dizkiotelako. Aurrean bidaltzen dute, baiña eztu goseak egoteko astirik, loteriak —español guztien ametsak— diru-pillo polita uzten diolako. Burni-negozio batean asten da lagun batekin eta eztago zer esanik, estabilizazio-aurrean geran ezkeru, laster duela bere burua zearo aberasteko bidean. Aurki nazkatzen da, ordea, lanaz eta diruaz. Baiña lokarririk gabe eta poliki orniturik gelditzen denean, ezta orregatik leen baiño lasaiago bizi. Egunean zortzi orduko lanak aspertzen zuen bein eta egunean ogeitalau orduko askatasunak gogait-eragiten dio gero. Geitzen dijoazkio kezkek eta kezkekin batera buruko miñak, irudipenak eta ametsak. Ero-etxera daramate bukaeran, burutik egin duelakoan. Etzeukan beste biderik ez berak ez egilleak. Ori edo bere burua iltzea.

Galda diteke orain ea Peru'ren alde ote gauden ala kontra. Alde

naiz kontra egote ori adiera berezi batean artu bearrekoa da, jakiña. Inork ezpailuke galdatuko Micawber edo Rastignac'en alde ala kontra gauden. Besterik jakin nai dugu orien eta beste milla giza-sorkariren aurrean: ongi itxuratua eta moldatua dauden, alegia, bizi-dunen bizia baiño biziagoa gertatu oi den egi-antzik baduten.

Emen, ordea, ez gabilta ezur-aragizko gizakien artean, sinbolo-artean baizik eta, Peru dugun ezkerko sinbolo nagusia, Peru'ren auzia da aurrenik erabaki bearrekoa.

Lañezaz betea dagoela esango luke gogoko eztuen irakurleren batek baiño geiagok, baiña elegoke ori nere ustez ongi esana. Ezpaita geiegi saiatu egillea sinbolo orren alderdi onak —gizon den aldetik— jasotzen, aitzitik badirudi egiñaalean jardun duela bere seme ori bezten, itxuratxartzen eta oinperatzen. Eta alaz guztiz, bere erorian eta narrasean, ez ote digu eredu-gisan aurkezten?

Ona zergatik. Estilistika berriak maiz aipatzen ditu *mots-clés* direlakoak, euskeraz giltz-itzak (giltz-arriak bezalatsu) esan genitzakeanak. Bada eztago urrutira joan bearrik Txillardegi eta Peru'ren giltz-itz nagusia arkitzeko: *sasi* aurrizkia da, ain zuzen. Bagenituen leen euskeraz sasi-jakintsuak, sasi-letraduak eta (zergatik ez esan?) sasi-kumeak; orain berriz, leengoen gain, sasi-absolutuak, sasi-elburuak, sasi-kezkek, sasi-pakeak eta nik aal dakit beste zenbait sasi-gauza. Eta, sasikoa eztena jatorra eta bear bezalako den ezkerko, orra non arkitzen dugun Peru arlorea egiaren eta zuzentasunaren martiri bihurtua, munduarentzat nardagarri baiño norbaitentzat —ezten Jainkoarentzat edo— kuttun eta maitagarri.

Peru'ren jatortasuna onetan omen datza: gaur nabaitzen den joera zabala nortzean. "Sorkaldeko erlijioak —dio itzaurreak— oso lillura sakona piztutzen dute Europa'ko gizonarengan. Buda'renak batez ere... erraieran unkitzan gaitu, giroari dagokion jokabide bat eskeintzen digulako. Budismoaren zirikalidia etsipen osoa izanik ere, guztiz da gaurkoa eta egiakoa."

Zenbait oar ipiñi nai nituzke ainbat lasterren. Ona leinbizikoa. Urteetan aurreratuxea nagoen ezkerko, ezta arritzeko gaur Europa'n barrena dabilzan aizeen berri ez geiegi jakitea. Beste orrenbeste gertatuko zaie, ordea, eta urte gutxi barru, zorioneko "denborata-suna" dela bide, oraingo gazteagoi. Baditeke, beraz, nere adinera etzean —legorrez, itsasoz eta airez darabilzkiten bonbatxoak ordu-rako leertzen asi ezpadira—, Konfuzio'ganako joera geiago izatea, gazteagokoen ixuriaz oartzaka daudela aiek, Buddha'ganako baiño. Eta, diodan hidenabar, etzukean Peru'k entzun dudana egia baldin bada, maisu txarra arkituko Konfuzio'gan, sortaldetarra ori ere eta

txinoa gaiñera. Argia —edo illunbea—, sortaldetik etortzekotan, ez ote zaigu Txina'tik agertuko?

Gure gazte-denboran, ona bigarrena, lilluraz inguratuak iruditzen zitzaizkigun zirikaldiak. Peru Leartzako orrenak ameskaitza areago dirudi zirikaldia baiño. Buddha paketsuaren itzalpean ikusi ditu beintzat Dracula kondearen Karpato'etako gaztelu izugarrian iñork ikusi etzituenak.

“Budismoaren zirikaldia etsipen osoa” izan diteke, bai eta ez. Jakiña da *etsi* eta *etsipen*-ekin oso xeblekeri xeblea gertatzen dela euskeraz: gaztelaniazko elkarren etsai amorratu diren *resignación* eta *desesperación*-ek adiña adierazten duela berak bakarrik. Budismoaren etsipena *resignación* izango da geienez ere eta gure Peru'k, euskalduna izanik, oker aditu du itzaren zentzua.

Zer arraioren billa dabil gure Peru? Adimen kamutsa dudalako edo, nik eztiot igertzen. Arako Unamuno'ren illezkortasun-bear ura, bere nortasuna (edo “nitasuna”) deuseztatuko etzuen illezkortasun baten billa ibiltze ura, konprenitzen dut. Peru, ordea, eztabil illezkortasun billa. Besterik nai luke: mundu onetan gaudeiño denboraren joana gelditzea edo. Bere nortasuna desegitea nai ote du? Saia bedi aalegiñean makiña bat budista zintzoren antzera. Eztuela nai, orretan pentsatze utsak beldurrez airean daukala? Sasi-budista da orduan, ez budista: eztu Buddha'k tentatzen, izutzen baizik.

Nolanai ere, federik gabe ezin etsi badu, eluke gaizki egingo, India'ra jo gabe, antziñako eta geroagoko estoikoen arako *amor fati* aren herri ikastearekin. Egin izan dute irakaspen orren probantza Peru baiño estuasun larriagoetan arkitu direnek, baita ikusi ere bere gizontasunari eustea duela gizonak leen eginbidea. Ori, ordea, Europa zaarreko jokabide orietako bat izango da, bear bada.

Au dena 8'gn, orrialdean agertzen den Peru'ren esaera bitxi bat txantxetan esana delakoan ipiñi dut: “Ba, atsegin-molde bat galdu duzu. Tristatzeko eta barnea goibeltzeko atsegin bizia.” Benetan ari bada, on deiola atsegin orrek. Eritasun ezagun orren izena guziok dakigu.

Gizon begiragarria da egiazki, beste edozein adiña. Gandhi indiarra, baiña ezin ditzaket ontzat ar liburu onek aurre-aldean dartzkien aren itzak. Ezta egia, aurrenik, europarrok *makinak* egin ditugunik, makina besterik egin eztugula adierazi nai bada. Askozaz goragokoa den jakintza baten umeak baizik eztira makinak eta jakintza ori eztu aginte-goseak ekarri, jakin-goseak baizik. Indiarrek sor zezaketen gaurko fisika, bide orretatik abiatu izan balira. Bai, eta bizikleta izan zitekean nere amona, bi kurlpil izan balitu. Gerta zitekeanaz eta etzitekeanaz mintzatzea ezta geienetan berriketa al-

ferra besterik izaten. Emen azaltzen diren zenbait kezka bizi-
egoki adierazi zituen aspaldixko Pascal zeritzan kristau sutsu batek
eta aren izena arkitzen dugu alaz ere fisika eta matematiken kon-
dairan, eta ez Krisnamurti'rena.

Kontu oetan auxe da neretzat parregarriena: iñoiz eztirela izan
gaur bezain Europa'ren mendeko (eta Rusia, de Gaulle'k gogorazi
berria duenez, Europa da eta Amerika Europa'ren alaba) gañerako
lurraldeak. Sator-lanean dabilta geienez ere Europa'n barrera
Buddha'ren usteak; India'ko eremu zabal guztiak beteak daude, berriz,
Europa'ko makinaz, etxez, lantegiz, elizaz, ideaz, asmoz eta izkuntzaz.
Afrika-Asiako erri askatu berri edo askatasun-bidean diren mar-
nar-otsa ezta geienbat Europa'n ikasi dituzten itzen, gogoeten eta
izkuntzen oiartzuna baizik. Erljioan bertan askozaz geiago zor zion
(berak aitortua) Gandhí'k kristautasunari, edozein europar nabarmen-
nek budismoari baiño.

Onenbestez esana dago, noski, enaizela aurrerazalegia, baizik-eta
atzerazale (ez ote da izan de Gaulle aipatzea naikoa?), geldizale edo
astiro ibilzale orietakoa. Leku onean ote daude, ordea, gure aurre-
razaleek ere Europa'ren biotzean zer gertatzen den jakiteko? Eztakit
bada, andik urruti xamar baikaude. Eztut uste, esate baterako, egia
denik, Europa'z ari bagera, "Sorkaldearen anditasuna eta goratasuna
orain asi geranik ezagutzen". Fr. Schlegel'en *Sprache und Weisheit
der Inder* 1808'koa da. Ez ote zuen geroxeago esan Schopenhauer-
ek India'ko literatura arkitu berriak eragin bear ziola joan den men-
deari antziñakoen izkribuek Pizkunde-aldiari adifña? Jakite berri
orren otsa ez ote zuen ekarri nolazpait ere Chaho'k Euskal-erriraiño?
Eta ez ote ditugu geurok, europarrok, argitara eman, aztertu eta
azaldu India'ko erlijio-, arte- eta jakite-liburuak eunetan laurogeita
emeretzi bider?

Gerta ditekenea dela deritzat gurea bezalako bazter-erri bateko
jendeak Europa arbuiatzen astea Europa'ren berri ongi jakin baiño
leenago. Europa'n bertan badaukagu, nere ustez, zer ikasia ugari
luzarorako, bestetara jo gabe. Peñaforida'k eta beste zalduntxoek
XVIII'garren mendean asi zuten lanbidea zai daukagu oraindik.
ezpaitu bestek geroztik geiegi aurrerazi.

Oneraiño eldu naiz, eta pozkarri da, liburu onen idaz-tankera
aotan artu gabe. Bizpairu itz aski izan bitez. Txillardegiren euskera
ezta, nere ustez, utsik gabea, baiña liburu onetan ere ederki bete du
egitekorik gaitzena: bizkor, zailu eta erraz mintzatzea.

L. MITXELENA

Orain illabete batzuek dirala eskuratua degu liburu eder auxe. 660 orrialde ditu —ba'da zerbait—; eta ala ere, berealako batean irakurri degu guk. Mamitsua izan liburua; giarra benetan, trinkoa, betegarri-gabea.

Ez goaz emen Zumalde'ren lanaren iritzi oso bat ematera. Euskerari dagokion zatitxo bat bakarrik ikutuko degu. Bat baño geiago ere ba'ditu —Gebara'ko judeguen euskera-troxua adibidez—; bañan guk beste bat ikutuko degu: Sandailli'ren kobako Ermitari dagokion euskerazko kopla-xorta, ezaguna, bañan baita jakingarria ere.

* * *

Sandailli'ren koba ori, Arauz'ko bidean dago, bidea bera Urrexola'ko atxaren oñean batetik bestera igarotzen dan lekuan, obeto esateko, bide-ondoko errekak len noizpait atxa erdi bi egin zuan lekuan. Koba-barruan Ermitatxo bat dago: Sandailli'ren Ermita; ez oso barruan, koba-atean baizik, aurea agiri duala.

Inguru guzti aiek, antziña, lapur-leku izan zirana gauza jakiaña da. Andik urruti gabe zegon *Frontera de malhechores* esan oi zitzaion Naparru-ta-Gipuzko arteko muga. *Frontera de malhechores*, Aralar'tik asita, Aizkorri'n zear Oñati arte dagon mendi-kateia, alegia. Ango basoetan ezkututzen ziran nunbait, zer-edo-zer oker aundi egin zuten guztiok, orduko Poliziak —Hermandadeak— presegitzen zituanean.

Beste askotan bezela nunbait 1457'gn. urtean gertatu zan inguru aietan, ez, bear bada, oker-egite aundirik, bañan bai zer-ikusi apurren bat zuan zerbait. Aizkorri'ko san Adrian'en zear Madrigal'go zaragiardoren batzuek zekartzian Hernani'ko "Juan Zahar" zeritzan mandazai batek Gipuzkoa'ko Korregidore Mendoza Jaunarentzat. Gauza sakratua benetan, Korregidore Jaunaren etxera zetorren ardoa. Bañan Oñati'ko garibaitarren morroi batzuek suertatu ziran, ala bearrez, San Adrian'en ordu artantxe. Eta —egarri nunbait-eta— ardo-txurrut bat eskatu zioten mandazaiari; bañan mandazaiak ezetz, etziela emango. Bai? eta garibaitarrak orduan, ardoa ta gañera dirupuska bat kendu mandazai "zikoitzari". Onek, ordea, Mendoza Jaunari keja eman. Eta jakiaña, Korregidore Jaunak Hermandadekoai agindu, billatu zitatzela eta zigortu merezi bezela gaizkille aiek. Bañan

gaizkilleak zer egingo? ta —beste askotan bezela nunbait— Sandaili'ren koba-zuloan ezkutatu. An, ordea, beti ezkutuan egonez, goseak ilko ez bazituan, jan egin bear, ta jatena Oñati'tik bidaltzen zieten; beren Nagusi Santxo Garcia de Garibay zuten bidaltzalle... eta Zalagarda izeneko atorrante bat mandatari... Orra or gertatua, itz gutxitan.

Olakoren bat gertatzen zanean, orain ezik, orduan ere kantak jartzeko oitura zan gure errietan, zerbait kantagarri ta parragarri alegia gertatuari buruz. Eta orduan ere izan zan, gertatu zanari kopiaren batzuek jarri zizkion bertsolariren bat. Eta kopla aietzek dira gure Zumalde'k bere Historian (76'gn orrialdean) dakartzianak... 1457'gn. urtekoak. Naiko zaharrak, agiri dan bezela. Dr. del Puerto Hernani'k (XVI gizaldiko oñatiar arduratsu batek) jasotakoak, bere eskuz idatzitako liburu batean —“Apuntaciones”, liburuaren izena—; eta XVIII gizaldian Floranes'ek beste bere liburu batean sartu zituanak, Dr. del Puerto'k, oñatiar bezela, ba'zekian euskeraz; bañan Floranes santandertarra baitzan, ez zekian; eta orregatik, ez dakigu, oñatiarraren itzak bear bezela jasoak ote-dauden Floranes'en liburuan; beti-beti beintzat, ez dirudi.

Dana dala eta besterik ezean, ona orain koplak.

* * *

Ikus ditzagun lenengo, Zumalde'k, Don Juan Carlos Guerra jakintsuagandik artuta dakartzian bezela.

Ala Zalagarda,
Zalagarda mala,
Zalagarda gaizto,
Oñaztarra oondako.
Ardao zuri ardao Madrigalga,
Ardao zuria Mendoza gana doa.
Alabana sanda ili gogoa,
Zalagarda sanda ilira doa.

Sanda iliac atrac (sic) ditu zizarrez
Nola zizarrez da ala zendalez
Hernandadea arcandoa (sic) negarrez
Anso Garcia a gastelu ori esan (sic) ez.
Lascavarroen y esataco lastorra (sic)
Lascavarro costatuan onela,
Gavas ere urtunica obela,
Argi izarroc ditugula candela
Ostatuan guera diro igu emenda.

Errenkada oietan, seguru asko, zenbait itz gaizki idatziak daude, bañan baita zenbait, oker irakurriak ere. Guk, besteak beste, onela irakurriko degu.

Koplak, asieran, bi “puntutunak” —distiko— dira. Gero, ordea, lau “puntuko” biurtzen zaizkigu.

Ala Zalagarda,
Zalagarda mala.

Zalagarda gaizto
oñaztar oondako.

Ardao zuri, ardao Madrigal'goa;
ardao zuria Mendoza'gana doa.
Alabaña Sandailli'n gogoa;
Zalagarda Sandailli'ra doa.

Sandaillia'k atea dituz idarrez;
nola idarrez eta ala zendalez.
Hermandadea arean doa negarrez,
Anso Garzia'k gaztelu ori eman ez.

Lazkaurroen igesetako lasterra!
lazkaurrok ostatuan onela,
gauaz ere urtenik zioela:
“Argi-izarrok ditugula kandela”;
ostatuan gero dioe “igu emenda”.

Azkeneko ahapaldi au, nik esan bear banu, beste nunbaitekoa da. Beste kanta-aldi batetik ontara ekarria. Lazkautarrak sartzen ditu saltsan. Egia da lazkautarrak oñeztarrak zirana. Baita koplak ontako garibaitarrak ganboatarrak zirana ere. Mendozatarrak ere oñeztarrak zirana. Eta gertakizun ontan Garibay bat Mendoza baten aurka azaltzen dala ere egia da. Bañan Zumalde'k ederkitxo dion bezela, Mendoza jauna gertakizun ontan Merino ta Corregidore bezela ari zan, eta Hermandadekoak zituan bere gudari, eta ez bere ahaide ta maizter oñeztarrak. Ez dirudi beraz arazo ontan lazkautarrak zer-egitiik zeukatenik. Dana dala, ordea, Dr. del Puerto'k ola jaso zituan koplak. Bañan bukaera onek, egia esan, zail, oso zail egiten du azkenzati ontan zer esan nai dan aditzea.

* * *

Bañan ba'degu gai ontan bertan beste zer-edo-zer esan-bearrik ere, eta benetan gauza jakingarria. Gure Mitxelena jaunaren arki-kizun berri bat, oraindik oraingoa —Oñati'ko Historia azaldu ezkerotikoa—. Bigarren zatian datorren *sizarrez* orri dagokiona ain xuxen.

Orain arte troxu au irakurri duten guztiok, *sizarrez* irakurri izan dute: del Puerto Hernani'gandik beragandik asita guztiok. Eta Dr. del Puerto'k berak, ola irakurriaz gañera, baita ipui polit bat sortu ere sortu zuan itz orren inguruan. Hermandadekoak, alegia, Sandailli-barruko garibaitarrak errendierazteko, *gases lacrimógenos* erabili zituztela; urdai gizenezko *txitxarrak* (*torreznos de tocino gordo*) sutu zituztela kobaren sarreran, barruko ezkutatuak keiaren indarrez, xaguxarrak bailirean, igeska irten zitezen... Bañan ipui polit ori, gatza uretan bezela urturik gelditu zaigu, Mitxelena jaunak, eskuz idatzitako *códice* batean koplari arkitu duanean eta ikusi ez *sizarrez*, *zidarrez* baizik diola; zidarrez, ots, *sillarrez*; atea, ate eleganteak zituala alegia gure Ermitatxoak: zillarrezko eta seda fiñezko atea.

Ez dago, beraz, ez *torreznos de tocino gordo*'rik, ez *piras de ieña*'rik Dr. del Puerto'k eta D. Juan Carlos Guerra'k uste izan zuten bezela. Zillarrezko atea baizik, eta zillarrezko atetan zendalezko pargail eta kurtiñak.

* * *

“Sandailli” izenari berari buruz ere zerbait esan diteke emen; bañan beste egun eta ereti baterako utziko degu gaurkoz.

LEKUONA Im.

BITARGI. *Kerexeta'tar Jaime “Arantzibia”*. Donostia'n, 1960.

Emen aipatu nuen *Orbelak*-en ondoren (ikus igazko EGAN, 99-100 orrialdeetan), laster irten da “Arantzibia”-ren bigarren olerki-liburua. Itxura apain baino apainagoan dator, mamiari dagokionez. Lauaxeta zenaren *Arrats-beran*-en eite garbia duela esango nuke.

“Arantzibia”-ren bide eta joeraz mintzatu nintzan emen, esan dudanez, eta ni baiño burupe geiagorekin mintzatzen da orain Aita Onaindia olerkaria *Bitargi*-ri ipiñi dion itzaurre egokian. Ixilik geldituko banintz ere, eluke, beraz, inork deus askorik galduko.

Era ikasian eta jakintsuru, erri-poesiaren bideetara jo du itxuraz Kerexeta-k eta zentzuen bitartez atzematzen duena da nolazpait ere biotzeko izkutuen argibide eta ezaugarri. Elkarren ondoan datoz irudi biziak, esaldi laburretan, ur-egiko lizar naiz makal lerdenen andanak bezala. Zeruan eta olerkariaren gogoan ezta gelditzen giroen eta orduen dantza ariña: goizeko eguzki argia, laiño euritsua, illunabar xamurra, izartxoek keiñua.

Norbaitek esango du agian aire bat darabillega beti “Arantzibia”-k, raiz doiñua zertxobait aldatu. Egia izanik ere, nork agin dizaiokie olerkariari gogoan eztena kantatzerik? Bestelako soiñurik nai duenak, jo dezala berak danboliña.

EUSKAL-IRAKASBIDE LABURRA (LENENGO MAILLA).

Bilbao, 1959-1960.

Badira diotenak euskal-irakasbideak eta gramatikak gaiñezka ditugula. Bai, apika, baiña onak eta erdipurdikoak ere ez dira ainbeste.

Oraingo au, egillearen izenik ezpadarama ere, Xebe Peña tolosarrarena da eta esango nuke bere maillan gaur arki ditekean beste edozein bezain ona dela, ohea ezpada. Eztira alferrik izan, ezta gutxiago ere, euskal-irakaskintzan Euskaltzaindiaren etxe-tellapean eman dituen urteak.

Zoritxarrez aitu egin omen da agertu bezain agudo liburutxo bikiain eta apain au. Bigarren argitaraldia bear dugu asi orduko. Bearrezkoa litzake, gaiñera, egilleak berak edo beste norbaitek ura gidari duela liburu orren gipuzkerazko antolamen bat prestatzea.

Bizkai'ko euskeraz gutxi dakit, baiña Peña ere giputza da. Eztakit, beraz, ez ote litzakean komeni izango bizkaitar jakintsuren batek

argitaraldi oni begiratzea, bigarrena agertu baiño leenago. Irakurtzen dudanez, esate baterako, 3'gn. orrialdean ageri den *ormeak*, izan ote diteke *orma*, *ormea*-ren plural jatorra?

KANTARI NATOR. I. *Eizmendi "Basarri"*. Itxaropena Argitaldaria. Zarautz'en, 1960.

Ona, irakurle, "Basarri"-ren beste liburu bat, txukun baiño txukunago agertua. "Basarri"-rena dela esatea aski eta geiegi da, noski.

Badakigu guztiok, eta ederki azaltzen du Aita K. Iturria'k bere itzaurrean, leku berezia irabazi duela aspaldidanik I. Eizmendi'k euskal-idazle eta bertsolarien artean. Ez tarteko lekua ez batera ez bestera zearo iristen eztelako, baizik-eta zangalatrau dagoelako batean eta bestean, Berak erakutsi du garbiro etorriak eta eskolak ez tutelatu, zenbaitek uste duen bezala, elkarren etsai izan bearrik.

"Berak eraman du bertsolaritza —dio Aita Iturria'k— periodikuta radioetara". Gutxi eztelarik, areago egin du: eraman-ere du liburuetara. Ona bestela oraingo *Kantari nator* au.

Bertsolaria omen da gure erriaren kronika bizia, eta etzaio ori aaztu "Basarri"-ri liburu onetan. Orixe baita liburua: gaur-gaurko gizonen eta auzien kondaira neurtua. Eta kondairarekin batean, bertsolari jatorrari dagokionez, "Basarri"-ren iritzia, zorrotza ala leuna, baiña beti egokia.

Zerorrek diozuna diogu: "Jaungoikoa lagun, azkenengoak ez dira izango". Nai zendukean arrera etzaio liburu oni faltako.

EUSKAL - KANTAK. Euskaltzaindiaren ardurapean. Bilbao, 1960.

Ona non ditugun berriz *Euskal-kantak*, merkeak eta apalak bezain aberatsak, eta aurtengoak are igazkoak baiño aberatsagoak. Al-

fonso Irigoyen'ek emen bildu ditu, Aita A. Zabala'ren laguntzarekin, euskal-bertsolaritzaren klasikorik geienak. Eta klasiko itza eztut txanxtetan erabili.

Enoa banan-banan guzien berri ematera, berrogeitamaretik gora baitira. Aski izan bedi esate or arkituko duela irakurle bertsozaleak, eta gero baiño ugariago ageri dira orrelakoak, arkitu nai lukean geientsua. A! Bertsoak, jabedunak eta jabegabeak, diren direnean daude, ezertxo ere aldatu gabe.

L. M.

GAURKO LAU POETA

Euskaltzale asko kexatzen dira eztela gure Euskalerrian liburu gehiegi argitaratzen, eta hala gure euskera geroago eta gehiago gal-tzen dela, euskeraren kontrako gorroto bizi eta "boicot" agiri bat dagoela. Arrazoa daukate, baina erdi-banako arrazoa, pentsa litekeen arrazoirik desarrazoiena. Egia da euskal liburu gutxi argitaratzen dela Euskalerrian, baina askozaz erdal liburu gutxiago, kulturadun erdal liburuak, alegia. Euskalerriak, aspaldi honetan, bere bi poeta bikainenak eman dizkio gaztelaniazko literaturari: Blas Otero eta Gabriel Zelaia. Biek hartu zuten tintazko bataioa EGAN gure erre-bista maite honetan. Kexatzen gara eztela errebista asko gure literaturarako, baina are gutxiago dago Euskalerrian erderazko literatura-rako. Euskaldunok EGAN daukagu, eta gero "Euzko-Gogoa", "Oler-ti", "Gure Herria"... Baina EGAN euskaldun hutsa egin zenetik, erdaldunek eztaukate Euskalerrian errebista batere, nun idatzi... Fut-bolaren gainean idazten ezpadute, jakina!

Argi eta garbi dago gure Euskalerria eremu idor bat dela kultu-razko gaietarako, batez ere erdal kulturazko gaietarako. Eremu latz hau populatu nahirik, "Gaurko lau poeta" etorri dira liburu dotore eta ongi moldatu batekin. Jose Maria Basaldua, Julio Fernandez de Maruri, Vidal de Nicolás eta Gregorio San Juan. Alfabetuaren or-denamentuan paratzen ditugu haien izenak. Aurten agertu da, "Aso-ciación Artística Vizcaína" izeneko elkargoak editatua, eta Bizkaiko Diputazioaren Moldiztegian inprimitua. Prologua Gabriel Zelaia egin du, eta epilogia Blas Oterok.

Euskaldunaren poetatza askotan ukatu da. Unamunok "hizkuntza anapoeta" deitzen dio euskerari. Ni ez nago konforme honekin. Euskaldunen artean poeta oso onak egon dira, batez ere baserriarren artean. Gure "herri-poesia" munduko hoberenen artean aurkitzen da. "Kultura-poesian" izen bikainak dauzkagu: Migel Unamuno eta Juan Larrea izen ezagunegiak dira. Hori eusko poesia erdalduneari. Poesia euskalduneari Lizardiren eta Lauaxetaren izenak hoiengoa para litezke.

Dio Gabriel Zelaiak liburu honetako prologuan (euskaldunaren anapoetatza ukaturik), nola eusko poeta lotsa dagoen jentartean agertzeko (gogora ekar B. Etxapareren bertso zaharrak), nola den berantkorra, baina hala ere sakona. Grupoetan, eskoletan agertzeko ezteela zalea. Baina guztiarekin ere, oso begi onekin ikusten duela "Gaurko lau poeta" hauen liburua, bilbotar lau poeta hauen liburua. Baina batere ezta bilbotar: Maruri getxotarra, Nicolas Portugaletekoa, San Juan palentinoa eta Basaldua donostiarra. Azkenengoa eta aurrenengoa euskotarrak dira; beste biak, erdotarrak. Eta lauetatik batere ez euskaldun. Honegatik guztiz desegokia aurkitzen dut Zelaiaren prologua. Oteroren epilogua, eztugu aurkitzen ez egokia, ez desegokia, bertan ezer eztiolako.

Baina guzti honek ez du hitz egiten "Gaurko lau poeta" hauen poetatza, bakarrik haien euskalduntza, edo euskotarriz.

GREGORIO SAN JUAN: Gizon oso eskolatua da, abogadutzaren titulua darama. Orain 32 urte ditu, eta Palentiako probintzian jaioa. Galizian luzaro bizi izana, obra luzea dauka gallegoz egina. Gaztelan ez du gutxiago egin, eta gure iritzian Gaztela zaharraren arima sakona bizi da G. S. Juanen ariman. Cerbantesen hizkuntzaren jabetza osoa dauka, eta haren historiaren ezagutza ezin-hobe. Hartaz ederki baliatzen da, orain arte gutxitan ikusi dudana bezala, eta hitz bakoitzak indar berezi eta argi nabar bat ematen dio bertsoaren zentzuari. Bere puntuak egokiak dira eta mamitsuak. Batzutan ikusten dugu nola dirakien gizonaren asturuak, beste askotan bere erlijioaren sustraia kezka urdurietan astintzen da: eta gehienetan gizar-teko amodioak ezkutuko bide zihor erpin eta alaietatik egiten du aurrera. Baina dena egoki, dena bere lekuan, ongi neurtuta, ongi pentsatuta. G. S. Juanegana euskotar poesiaren oinarri fermu bat ikusten dugu. Palentiako probintzian jaio arren.

VIDAL DE NICOLAS: Portugalujo. Bilbotar errekararen ezkerreko aldearen fruitu jator bat. Estranjeri-aldean bizi da, gerra-ondoan, deserrian. Langilea, badaki nolako den ikatz-minetako galerietako ilunpea, eta labe-haundietako argiaren beroa. Txokolate-fabriketan langileek ase-arte jan dezakete txokolatea. Baina mehatzetan, minetan, ikatza ezin liteke jan, labe haundietan eta laminadoretan bur-

dina eta galtzaidua ezin litezke jan. Mandatu derrigor eta presatsu bat dakarkigu langileen mundutik. Dotoreziak eta arloteriak ezte e ajola, gauza apartekoak dira. Arrosak, burdinak bezala, ezte usainik egiten, eta egiten badu, ze ajola dio? Bere mihina zorrotza eta ebakitzalea da. Nicolasek ekarten dit gogora, Bizkaia burdinazkoa dela, Bizkaia ezte la ferdea, Bizkaiko zatirik preziatuena ke-pean bizi dela, gose dela. Mandatu hori nola ez aditu?

JOSE MARIA BASALDUA: Euskotar izateko harrotasuna dauka, eta humore txarreko aurpegia. Personaz ezte ezagutzen. Baina haren euskotarra Unamunogan eta Oterogan dago finkatua. Eta batez ere (hala dioste) T. Molinagan. Famili-semea da, gorroto zahar bat dauka, gorroto aspertu bat. Basaldua gora igoko da, badauka nundik. Baina bere famili-semetasunak ausart eta atrebitua izateko arrazoia ematen dio, besteok esanen ezkenituzkeen gauzak esateko motiboa. Bilbon finkaturiko donostiar hau balerosoa da, kastigatua eta punitua izanen ezte la ezagutzak ematen duen balerosotasunarekin. Bandera gorriarekin flirteatzeko ausartzia hartu du. Baina... flirt bat da, fundamentu-gabekoa. Nola da Basalduaren poesia? Garratza, bortitza, haundia; baina ezte kagizgu sentitua denik.

JULIO FERNANDEZ DE MARURI: Arbola elektrikoa deitzen dio Zelaiak Maruri-ri. Maruri hau (31 urte), ezte Santanderreko Julio Maruri fraile karmelita famatua, erlijio-bizitzan Fray Casto del Niño Jesús deritzaiona. Izen-berekoak izan arren, ezte tira jenio-berekoak. Zer da Maruri frakaduna? Eusko-arrazaren ezte gugarria daramana bere aurpegi lerro bakoitzean? Zer esanen nuke nik? Hitz bat bakarrik datorkit burura, inglesezkoa: *Out-sider*. Gizon adimentutsu bat, egunoroko bizi-moduan bere adimentuaren premioa erre-zibitu ezte uena. Arbola bakarti bat (akaso Gernikako arbolaren seme bat), eremu populatu batean bizi dena, elektrizitatez kargatua (elektrizitate hori, nire iritzian gizonaren arbuioa da). Eta eskuan idazteko luma hartzen duenean, txinpartak ateratzen dira, neurri eta forma gabeko txinparta biziak, bortitzak. Hitz bakoitza trumoi bat da, puntu bakoitza igortzirina bat, bertso bakoitza tximista bat, eta bere poesia... negu-barneko ekaitz hamorratu bat.

Liburu hau, sorpresa haundi bat izanen da erdaldun poesia-zaleentzako, "Gurko lau poeta" hauk, orain arte, ez-ezagunak izan direlako gaztelaniatzko literaturan.

G. ARESTI.

JUAN ANTONIO MOGEL ETA URKITZA, BERE BIZITZA
TA LANAK. *Juan San Martin*. Euskaltzaindia'ren ardurapean.
Itxaropena Argitaldaria, Zarautz, 1959.

Ona emen igaz Eibar'en egindako Euskaltzaleen Biltzarren ondore atsegin bat. Billera aiek Juan Antonio Mogel Eibar'ko seme argiari eskeiñiak ziren ezkerro, bidezko asmoa zen euskal-idazle aren bizitza eta lanak euskal-liburu batean aztertzea. Bidezko asmo ori beste eibartar erne batek burutu du, Juan San Martin'ek, emen aurkezten dudan berrogeitamar orrialdeko liburu polit onetan.

Liburu ori "arrapataka batean" prestatu zuela dio egilleak itzaurrean. Eztu ezagun, inondik ere. Liburua, bere laburrean, orrelako lanak egin bear diren bezalaxe egiña dago, eta ezta ori gutxi esatea gure artean. Ezta egillea nekearen igesi ibilli, bear zuen iturrietara jo du berri-billa eta eztu irakurri bear zuen paperik, zaarrik naiz berririk, aztertu gabe utzi. Bildu dituen berriak, gaiñera, argi eta garbi azalduak daude.

Ona ikutzen dituen gaiak: Mogel'en bizitza, Mogel euskalari, Mogel euskal-idazle eta Mogel'en eta Mogel'ekiko bibliografia. Nai duenak badu, beraz, gaurgero euskaldun andi orren berri jakiteko bide erraz eta eroso, San Martin'i eskerrak.

ZIRIKADAK (IPUIN BARREGARRIDUN LIBURUA). *Juan San Martin*. Kuliska sorta, 35-36'gn. zenbakiak. Itxaropena Argitaldaria, Zarautz'en, 1960.

Bizi dena agertzen omen da eta orixe gertatu zaigu euskal-soroan eibartarrekin eta ingurukoekin. Luzaroan eduki ditugu baztertuak, aien izkerari irri eta burla genbiltzala, arrazoizko oiñarririk gabe gaiñera. Geren buruari begiratzen bagenio aurrenik, ez giñake, noski, orren erraz arrika asiko. Utsik gabeko euskera non aurki? Beterri aldeko eta erdi-nafarron aotan ez, beifiipean.

Zirikadak Jon Etxaide'k moldatu zuen *Pernando Plaentxiatarra*-ren anaia da, baiña ez anaia bixkia. Plaentxia'ko, Eibar'ko eta

inguruko errietako jendeen ipuiak —gertatuak edo asmatuak— eta ateraldiak aurkezten zaizkigu liburu onetan ere, baiña bere xaltxan: bertako izkeran, alegia. Jokabide onek baditu bere alderdi onak eta ez ain onak, San Martin'ek itzaurren esaten digun bezala. Batez beste edo oro ar, ordea, etzait batere gaizki iruditzen San Martin'ek artu duen bidea. Literatura-mota oni eztio kalterik egiten eta bai onik aski berez dagokion gisan maneatuak agertzeak. Atsegiñago izango dira orrela ipuiak askoren aorako, eta ez Deba ibaiaren ingurukoe-nerako bakarrik.

Ipuiak berak nolakoak diren zerorrek ikusi bear duzu, irakurle. Etzera erraz damatuko, orixe alde zurretik esan dizazuket, liburu au erosteaz. Eztira guztiak, noski, malla batean ipintzekoak, baiña guziak dira biziak, egokiak eta aisa baiño aisago irakurtzen diren orietakoak. Batzuek, berriz, eta ez gutxi, bere laburrean eta zorrotzean, gain-gaifekoak. Txapela, makilla naiz kopa eskeiñiko balu iñork euskal-“unorearen” sari, egin diteke orain, San Martin'i eskerak, elitzakeala Eibar-Plaentxietatik urruti geldituko.

Ipuien gatza eta egillearen prestaeraren alde bear bezala mintzatu bear banu, enuke berealakoan bukatuko. Utsen kontua, berriz, laster egingo dut, ezpaitiot liburuari bat besterik arkitzen: bein edo bestetan ageri den *s* eta *z*-rekiko naastea. Badakit an ongi bereizten ezti-tuztena, baiña obe litzake, alaz guztiz ere, bereizkuntza ori izkribue-tan aalik zuzenen gordetzea, erderaz *b* eta *v*-rekin edo egiten den antzera.

SANTU BIZITZAK, EGUNEAN EGUNEANGO. *Aita Man-sidor, S. I.* Bigarren xorta: Orrilla, Garagarrilla, Uztailla, Da-gonilla. Yesu'ren Biotzaren Deya, Bilbo'n, 1959.

Igaz eman nuen aldizkari onexetan (97'gn. orrialdean) idazlan larri eta eder onen leenbiziko zatiaren berri. Arestian agertu da, irakurle gosea zai eduki gabe, bigarrena: 559 orrialde dituen liburu mardula.

Eztio bigarren onek batere zorrik leenbizikoari, eta esana dago orrenbestez esan bear zen guztia. Jainkoari nai dakiola irugarren eta

laugarren zatiak ainbat lasterren ikus ditzagun. Badakigu elizgizon gartsu, euskal-idazle trebe eta langille porrokatua den Aita Manzisidor saiaturko dela egiñaalean epea luza eztedin.

PEDRO MARI OTAÑO'REN BERTSOAK. Kuliska sorta, 31-32 gn. zenbakiak. Itxaropena Argitaldaria, Zarautz'en, 1959.

Izen onekin eman du argitara Aita I. Unzurrunzaga'k, itzaurre labur batez ornitua, Pello Mari Otaño'ren bertsoen bildumatxo berria.

Leen Buenos Aires'en (1904) eta gero Donostia'n (1930) argitaratuak nekez arkitzen diren ezker, jakifia da erostun eta irakurle ugari izango duela oraingo liburuak. Bertsolarienganako joera zaarra ezta batere gutxitu gure errian: ikasiagoak ere bertso-zaletu egin direla, besterik ez. Eta Gipuzkoa'ko bertsolarien artean baten izena ezaguna baldin bada, Pello Mari Otaño'rena da, noski. Urteek ez tute denik gutxiene ere aren ospea ixildu.

Gauza arrigarri xamar bat nabaitzen da liburu onetan, nik daukadan alean beintzat. Arkibidean ageri den azken olerkia ezin ditekela iñon topa. Eta orriaren ertza or dagoen ezker, badirudi ez tuela aazturik gelditu.

L. M.

